

„Realybės grimasos“ J. Lacano psichoanalizėje

Audronė Žukauskaitė

Humanitarinių mokslų daktarė
Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas
Saltoniškių g. 58, LT-2600 Vilnius
Tel./faks. (370 2) 75 28 55

Kiekvienas apsisprendimas, taip pat ir mūsų apsisprendimas skaityti J. Lacaną kaip filosofą, yra negatyvus. Tai reiškia, jog tuo pačiu – sprendimo – judesiu atsiribojame nuo visų galimų kitų interpretacijų: psichologijos teorijos ar psichoanalitinės praktikos konteksto. Vadinasi, neišvengiamai supaprastiname Lacano teorijos daugiaprasmiškumą, tačiau, kita vertus, išgryniname principą, įgalinantį susieti jo teoriją su poesencialistinių teorijų kontinuumu. Straipsnyje sieksime ne apibrėžti Lacano teorijos visumą, bet veikiau aptikti tą vienijančią pagrindą, kuris įgalintų psichoanalizę, tekstualumo bei socialinę teoriją laikyti to paties principo realizacijomis.

Visas minėtas disciplinas sieja vientiso ir sau tapataus subjekto, kaip vienijančio tekstualinės, psichinės ir socialinės veiklos centro, kritika. Subjektas suvokiamas ne kaip save kontempliuojanti ir sau skaidri tapatybė, bet kaip nesibaigianti signifikacijų tėkmė, grįsta skirtumais. Savyje apribotas arba „taškinis“ subjektas skyla į daugybę „subjekto pozicijų“ (E. Laclau/Ch. Mouffe terminas) arba į reikšmės nuorodų „sankirtos taškus“ (*points de capiton* – Lacano terminas), kurie negali būti apibendrinti ar pasisavinti juos vienijančio koncepto. Šio iš-

sklidimo priežastys yra visiškai aiškios: „subjekto“ sąvoka siejama ne su vidiniu mąstymo judesiu, užtikrinančiu „subjekto“ tapatybę, bet su mąstymo vidujybės atžvilgiu išoriska tekstualine, psichine ar socialine veikla.

Tai reiškia, jog poesencialistinių teorinių disciplinų kontekste iš esmės atsisakoma distinkcijos tarp diskursyvinių ir ne-diskursyvinių praktikų: kiekvienas objektas yra konstitutas tik kaip diskurso objektas, nes nė vienas objektas nėra duotas anapus diskursyvinės raiškos sąlygų. Faktas, jog kiekvienas objektas yra konstitutas kaip diskurso objektas, neturi nieko bendra su metafizine realizmo/idealizmo opozicija. Kaip teigia Laclau/Mouffe, krintanti plyta ar žemės drebėjimas yra realūs įvykiai, tačiau ar jie bus įvardinti kaip „natūralūs fenomenai“, ar kaip „Dievo valios apraiška“, priklauso nuo mūsų struktūruojančios diskursyvinės veiklos sąlygų. „Norima paneigti ne tai, jog tokie objektai egzistuoja išoriškai minčiai, bet veikiau tai, jog jie gali konstitutiškai būti anapus diskursyvinės raiškos sąlygų“ (1, 108).

Ši metodologinė prielaida, jog kiekvienas objektas pasirodo tik kaip diskurso objektas, įgalina tiksliai apibrėžti psichoanalizės objekto pobūdį. Psichoanalizės objektu laikysime ne psichinio subjekto ar pasąmo-

nės „realų egzistavimą“, bet šių fenomenų raiškas simboliniame kalbos lygmenyje. Simbolinio kalbos lygmens sąvoka, kurią detalizuosime vėliau, šiame kontekste turi dvejopą prasmę: pirma, ji žymi ne siaurą lingvistinių fenomenų sritį, bet metonimiškai nusako reprezentacijos ir signifikacijos galimybę; simbolinis kalbos planas fenomenus iškelia ir, be to, parodo kaip reikšmingus. Antra, simbolinis kalbos planas atveria socialumo sritį, kitaip tariant, tradicinės ego psichologijos subjektą apibrėžia per santykį su Kitu. Taigi psichoanalizės prielaidos iš esmės sutampa su struktūrinės lingvistikos prielaidomis: abi disciplinos tradicinės filosofijos subjektą laiko reiškiančiu, tačiau desubstancijuotu subjektu.

Tikrumo subjekto kritika

Norėdami išsamiau pakomentuoti šį reiškinį, turime grįžti prie Descartes'o filosofijos, kurią savo atramos tašku pasirenka ir Lacanas. Karteziškojo racionalumo projekto prielaida yra grynoji refleksija, t. y. *ego* gebėjimas suvokti save mąstantį. *Ego* yra būtybė, mąstanti pati save: *cogito me cogitare*, sąvęs-sąmonė, refleksijoje sutampanti su savimi pačia. Šią *ego* sampratą Lacanas reikšmingai patikslina: *ego* yra ne tik minties, bet ir kalbos vieta. Karteziškoji racionalumo teorija remiasi metafiziniu atitikimo postulatu: mąstantis subjektas sutampa su savimi pačiu mąstymo aktu: aš mąstau ir aš esu tai, ką suvokiu. Įvedus kalbos dimensiją, subjekto samprata reikšmingai pasikeičia: subjektas yra ne tapatybės, bet skirtumo vieta. Šis skirtumas įsikuria kalboje, kuri ir žymi subjekto nesutapimą su savimi pačiu. Kalbą čia taip pat reikėtų suprasti ne siaura lingvistine prasme, bet kaip struktūrą ar principą, pagal kurį funkcionuoja sąmonė. „Sapnų aiškinimuose“ Freudas pastebi, jog sap-

nus reikia vertinti ne pagal jų turinį (*Bilderwert*), bet pagal jų žymėjimo santykius (*Zeichenbeziehung*). Tai reikštų, jog sapnai funkcionuoja kaip kalbos struktūra, kurią apibrėžia ne kalbos elementų turinys, bet jų diferenciniai santykiai. Kalba yra skirtumo artikuliacijos vieta, ir būtent tai įgalina apibrėžti sąmonę kaip Kito diskursą. Kai Lacanas rašo, jog „sąmonė yra tai, ką kažkas sako“, turime nepamiršti, jog tai, ką kažkas sako, ne visada sutampa su tuo, ką ji[s] turi galvoje. Tai, jog kalba ir jos intencija ne visada sutampa, kyla iš kalbos reikšmės struktūros... (2, 4–5). Taigi kalbėjimo subjektas ir jo ištariamas teiginys negali sutapti, nes skirtumas ir neatitikimas būdingi pačiai kalbos reikšmės struktūrai. Saussure'as „Bendrosios lingvistikos kurse“ pažymi, jog „lingvistinę sistemą sudaro tik skirtumai, o ne pozityvios sąvokos“ (3, 120). Tai reiškia, jog kalba nėra sau-tapatų esinys, bet veikiau skirtumų priešprieša, apibrėžiama tik negatyviai. Kadangi kalba neturi nei tapatybės, nei esmės, ji negali būti nei kontroliuojama, nei kuriama kalbančiojo subjekto; priešingai, subjektas yra diferencinių kalbos struktūros santykių padarinys bei pasekmė. Matome, jog šis lingvistinių – o bendriausia prasme diskursyvinių – struktūrų autonomizavimas desubstancijuoja subjektą, paverčia jį ne tapatybės, bet skirtumo ir neatitikimo vieta. Priešingai nei mąstymas, kalbėjimas negali užtikrinti subjekto tapatybės: „svarbu žinoti ne tai, ar aš kalbu būdu, patvirtinančiu, jog aš esu, bet veikiau žinoti tai, ar kalbėdamas aš esu tas pats, kuris kalba“, – teigia Lacanas (4, 165). Kadangi kalbėjimas negali užtikrinti subjekto sutapimo su pačiu savimi, subjektas tampa nefiksuojuama ir neapibrėžiama vieta. Galima netgi teigti, jog psichoanalizės subjektas apibrėžia save per šią apibrėžimo neįmanomybę, jis pasirodo tik kaip savo išnykimo ir išsklidimo kontū-

ras. Todėl subjektas Lacano psichoanalizės teorijoje yra įvardijamas kaip perbrauktas subjektas, žymimas simboliu $\$$. Tai reiškia, jog subjektas suvokiamas ne kaip pozityvus esinys, bet veikiau kaip trūkumas ar stoka, kurią nusako opoziciniai priešpriešos santykiai. Lacanas apibrėžia subjektą ne kaip sautapačią mąstančią būtybę, bet kaip tai, kas nuolatos yra pajungta (*sub-jectum*) Kitam.

Taigi lakaniškąjį subjektą apibūdina ne tai, ką jis apie save žino ar suvokia, ne jo savęs-sąmonė, bet, priešingai, pasąmonė, kuri yra Kito interpeliacijų vieta. Freudomanymu, pasąmonė yra ne tai, ką ji iškelia ir parodo, bet tai, ką ji iš esmės paneigia. Pasąmonė yra apibūdinama negatyviai, kaip tai, kas priešinasi reprezentacijai, kas negali būti iškeliamas į mąstymo esatį. Tačiau įdomu tai, jog ši neigimo judesį Freudas vadina taip pat, kaip ir Descartes, – *Gedanken*, mintimis. Pasąmonė yra suvokiama kaip mąstymas, kuris, priešingai karteziškajam projektui, neleidžia subjektui sutapti su savimi pačiu. Lacanas tai nusako tokiu būdu: „aš mąstau, kas aš esu ten, kur nemąstau, (kad) mąstau“ (4, 166). Tokio pobūdžio mąstymą turime sieti ne su sautapačia sąmone, bet su pasąmonės procesu, su sąmone *kaip* tam tikru minties procesu. Vienu iš tokio nesutapimo pavyzdžių galėtume laikyti įvardžio „aš“ vartojimą kalboje. Struktūrinė lingvistika pademonstravo, jog įvardis „aš“ neturi pastovaus referento, nes kiekvienu vartojimo atveju „aš“ pakeičia vis kažką kita arba pats yra pakeičiamas kitu įvardžiu ar žodžiu. Šis lingvistinis netapatumas parodo ne tik subjekto nesutapimą su savimi pačiu, bet iš dalies atsako į klausimą, koku būdu įmanoma konceptualizuoti sąmonę. Atsakymas galėtų būti toks: sąmonė gali būti mąstoma tik kai ji pasirodo kalboje.

Pasąmonės ir mąstymo homologija rodytų, jog Lacanas reintelektualizuoja tuos psi-

chikos reiškinius, kuriuos Freudas – nežinome, pagrįstai ar ne, – natūralizavo. Pasąmonė, seksualumas, psichozės, neurozės remiasi ne „tikrovėje“ aptinkamomis priežastimis, bet pasirodo įsirašydamos į simbolių artikuliacijų tinklą. Jau M. Foucault „Seksualumo istorijoje“ atskleidė, jog seksualumas yra ne „natūralus fenomenas“, bet diskursyvių praktikų padarinys. Lacanas taip pat parodo, jog pasąmonė gali būti apmąstoma tiek, kiek ji yra diskursyvi. Pasąmonė neegzistuoja anapus diskursyvos raiškos dėl tos paprastos priežasties, jog nėra jokio „anapus“.

Mąstymo kategorijos rekontekstualizavimas neatrodo toks radikalus, jei prisiminsime, kaip Lacanas interpretuoja karteziškąjį *ego cogito* imperatyvą. Lacanas atkreipia dėmesį į tai, jog Descartes iš esmės sutapatina tikrumo siekį ir pažinimą. Lacano manymu, tikrumo siekis, tiksliau, tikrumo geismas – „Aš noriu (sic!) išmokti atskirti tikra nuo netikra savo veiksmuose ir būdamas tikras eiti per gyvenimą“ – yra kažkas visiškai skirtinga nuo *episteme*, pažinimo siekio. Paradoksaliau, tačiau tikrumas, turintis tapti žinojimo pagrindu, Descartes'o filosofijoje sutampa su abejone: būtent abejonės dėka esu tikras, jog mąstau, vadinas, ir egzistuoju. „Filosofinis *cogito*, – rašo Lacanas, – yra centre miražo, įgalinančio modernų žmogų būti tikrą savimi net savo abejonėse“ (4, 165). Tikrumo sąvokos pasirodymas Descartes'o filosofijos kontekste signalizuoja, jog mąstymas praranda pažintinę funkciją ir įsikuria tarp (tikrumo) geismo ir abejonės.

Abejonės judesys charakterizuoja *ego cogito* ne kaip pažinimo subjektą, bet kaip Kito interpeliacijos suspenduotą subjektą. Pažinimas iš esmės yra eksteriorizuojamas, nes pažintinės subjekto galios gali būti apibrėžiamos tik Didžiojo Kito – Dievo – atžvil-

giu. Dievas šiuo atveju užima psichoanalitiko – *sujet supposé savoir* – poziciją. Būtent šiam subjektui, kuris privalo žinoti, yra deleguojamos ištisos žinojimo sritys: „du plius du yra keturi, nes Dievas to nori“ (5, 225). Lacanas parodo, jog karteziškasis pažinimo subjektas absoliutaus pažinimo (Dievo) atžvilgiu užima tokią pačią poziciją, kaip ir pacientas psichoanalitiko atžvilgiu: abiem atvejais žinojimas yra perkeliamas ir deleguojamas Didžiajam Kitam. Lacano manymu, tai yra vienas neprasčiausių „rankos paslydimų“ visoje minties istorijoje – amžinosios vertybės yra amžinosios, nes tokia yra Dievo valia.

Taigi karteziškąjį subjektą Lacanas interpretuoja ne kaip pažinimo subjektą, siekiantį tradicinės filosofijos *episteme*, bet kaip tikrumo subjektą, siekiantį įsitikinti savo buvimu. Tačiau paradoksaliu būdu *ego cogito* filosofema, apibrėžiama per nuolatinę mąstymo auto-referenciją ir auto-reprezentaciją, neįgauna pozityvaus turinio. Lacanas atkreipia dėmesį į tą faktą, jog mąstyme (*cogitans*) aš galiu konstitutiškai pats sau tik kaip objektas (*cogitatum*) (5, 165). Subjektas pasirodo tik kaip savo mąstymo objektas; tačiau „nors aš esu tik objektas ir mechanizmas, esu tikras, jog tol, kol aš mąstau, absoliučiai – esu“ (5, 164–165). Formali mąstymo referencija į save patį negali pagrįsti *ego* egzistencijos, nes, pasak Lacano, „net jei subjektas „Aš“ būtų miręs, jis negalėtų to žinoti. Lygiai taip pat jis negalėtų įrodyti, jog aš esu gyvas. Kaip „Aš“ įrodysiu sau, jog egzistuoju? Viskas, ką aš galiu, tai įrodyti Kitam, jog jis egzistuoja“ (4, 317). Tai reiškia, jog karteziškasis subjektas yra konstituojamas ne kaip pozityvi tapatybė, bet yra apibrėžiamas negatyviai per santykį su Kitu bei priklausomybę nuo Kito.

Reinterpretuodamas Descartes'o subjekto sampratą, Lacanas atranda subjektą nau-

ju būdu: subjektas yra ne sau tapatus esinys, bet tuštuma, apribota skirtumo santykių. Subjektas, tiek, kiek jis gali būti mąstomas, yra mąstomas ne kaip transcendentalinė idealybė ar kaip brutali psichinė realybė, bet kaip diskursyvi raiška. Taigi lakaniškasis subjektas, kurio tiksliausias koreliatas yra pasąmonė, negali būti vertinamas ontologinėje dimensijoje ir atvirai deklaruoja savo arbitralų pobūdį. Tai reiškia, jog pasąmonė, kaip diskursyvinis fenomenas, funkcionalu tik simbolinėje plotmėje ir neturi nei realaus, nei įsivaizduojamo referento. Kaip ir kiekvieną arbitralų ženklą, pasąmonę apibrėžia signifikacijų seka, kurios pati pasąmonė negali fiksuoti ar apibrėžti.

Realis, Įsivaizduojamas ir Simbolinė plotmės

Charakterizuodami lakaniškąjį subjektą kaip arbitralų subjektą, teigėme, jog šis neturi nei realaus, nei įsivaizduojamo referento ir, būdamas diskursyvaus pobūdžio, priklauso simbolių artikuliacijų tinklui. Vadinasi, į savo tekstą įvedėme tris plotmes – Realiją, Įsivaizduojamą ir Simbolinę, kurias turėtume laikyti ne hierarchiškai ar laikiškai organizuotomis, bet komplementariai egzistuojančiomis struktūromis.

Lacano tyrinėtojo R. Samuelso manymu, šias tris plotmes atitinka trys filosofijos kryptys: egzistencializmas, fenomenologija ir struktūralizmas (6). Nereprezentuojama *ego* „realybė“ atitinka jutiminę egzistencinio subjekto patirtį; turima galvoje egzistencinio subjekto jūtimų bei percepcijų visuma, kuri negali būti reprezentuojama Simbolinėje kalbos plotmėje, todėl yra apibūdinama tik negatyviai, kaip santykio su Kitu nesatis. Šiai „ikisimbolinei realybei“, kuri negali būti reprezentuota, R. Samuelso priešpriešina Įsivaizduojamą ir Simbolinę plot-

mes, kuriose pirminė *ego* „realybė“ yra reprezentuojama ir priešstatoma santykyje su Kitu. Įsivaizduojamoje plotmėje *ego* susikuria iliuzinį *ego* vaizdinį, įgalinantį suvokti save kaip visumą. Lacano teigimu, būtent ši narcistinio vaizdinio reprezentacija ir leidžia subjektui rekonstruoti bei suvokti save kaip tokį. Šis fenomenas paaiškina, kodėl Narcizas įsimyli savo atspindėtą atvaizdą: jis įsimyli visumą, kuriai nieko netrūksta. Tačiau Įsivaizduojamoje plotmėje santykis su Kitu yra tik iliuzinis, nes per vaizdinį subjektas reflektuoja ir suvokia pats save. Tai yra santykis ne su Simbolinės tvarkos Didžiuoju Kitu (žymimu simboliu *A* – *Autrui*), bet su įsivaizduojamu objektu (žymimu simboliu *a*). Simbolinėje plotmėje, priešingai, subjektas yra pajungiamas simbolinei Kito kalbos ir Kito įstatymo tvarkai. Simbolinę plotmę galėtume vadinti ir socialine plotme, nes subjektas joje reprezentuojamas tik santykio su Kitu dėka. Įsivaizduojama plotmė, Samuelso manymu, atitinka fenomenologinės sąmonės struktūrą tiek, kiek fenomenologinė sąmonė visuomet yra kažko sąmonė, t. y. ji negali funkcionuoti be intencialaus objekto (plg. struktūra $S \diamond a$). Simbolinė plotmė siejama su struktūralizmo koncepcija, nes tiek kalbos struktūra, tiek santykis su Kitu yra apibrėžiami negatyviai, per skirtumo santykius. R. Samuelisas, remdamasis Sartre'o terminais, šias plotmes įvardija kaip Būtį savaime (Realio plotmė), Būtį sau (Įsivaizduojama plotmė) ir Būtį kitiems (Simbolinė plotmė).

Ši Samuelso schema, nepaisant jos tariamo sklandumo, nėra priimtina, nes „realybės“ klausimas tiek Lacano teorijos, tiek ir kitų poesencialistinių teorijų kontekste negali būti aptariamasis kaip savaime suprantamas. Skiriamuoju šių teorijų bruožu laikome „realybės“ sąvokos problemizavimą: kiekviena šių teorijų siekia atskleis-

ti sunkumus, kylančius tuomet, kai apeliuojama į psichinę, tekstualinę ar socialinę „realybę“. Taigi, jei psichoanalizės subjektą laikome diskursyvinio fenomenu, prielaida apie savaiminį subjekto egzistavimą – ar jis būtų grindžiamas mąstymu, ar egzistencine subjekto patirtimi – turi būti iš anksto kvestionuota. „Realybės“ dimensija Lacano psichoanalizės kontekste pasirodo ne kaip savaiminė duotis, bet kaip Įsivaizduojamos ir Simbolinės reikšmės artikuliacinės veiklos padarinys.

a. Įsivaizduojama plotmė: veidrodžio pakopa

Įsivaizduojama plotmė yra siejama su „veidrodžio teorija“, kuri postuluoja *ego* ir jo atspindėto arba įsivaizduojamo vaizdinio struktūrą. Veidrodžio stadijos teorija trumpai gali būti apibūdinta taip: nuo šešių mėnesių vaikas ima reaguoti į savo atvaizdą veidrodyje, ir ši veikla jį skiria nuo kitų gyvų būtybių, pavyzdžiui, šimpanzių. Šimpanzė praranda susidomėjimą savo atvaizdu, vos tik ji supranta, jog tai tik atvaizdas; vaikas, priešingai, reaguoja ypatingai, vos tik supranta, jog atvaizdas yra jo. Šiuo amžiaus periodu vaikas nesugeba disponuoti savo kūnu ir todėl negali suvokti savo kūno kaip visumos. Būtent vizualinė percepcija, t. y. kūno vaizdinys, įgalina subjektą suvokti save kaip visumą. Tik atspindėdamas Kito žvilgsnyje – nesvarbu, ar tai jo motinos žvilgsnis, ar negyva veidrodžio akis, – subjektas įgyja vientisumo, tapatybės ir tolydumo pojūtį, kurio negalėtų suteikti jo kūniškoji egzistencija. Todėl atpažindamas savo vaizdinį, subjektas ne tiek identifikuoja, kiek konstituojasi: Kito žvilgsnis ne tik atspindi subjektą, bet įgalina jį konstituočiai kaip tokį. Kadangi būtent ši vaizdinio mediacija konstituuoja subjektą, „veidrodžio pakopą“ turėtume laikyti ne antrine, bet pirmine ir svarbiausia *ego* formavimosi pakopa. Kaip teigia Lacanas, „Kito mediacija negali būti laikoma

antrine pakopa, turinčia antrinę reikšmę, jei pirmoji ar vienintelė dar neegzistuoja“ (7, 203).

Lacano manymu, „veidrodžio pakopa“, viena vertus, įgalina *ego* konstituciją, kita vertus, suteikia jai svetimybės, netikrumo dimensiją. Šis svetimybės momentas negali būti panaikintas, nes būtent jis įgalina susitapatinimo su savimi procesą. Taigi subjekto konstitucija nuo pat pradžių yra grindžiama susvetimėjimu ir skirtumu. Subjektas apibrėžiamas ne per tapatumą sau (plg. karteziškasis subjektas), bet per savo vaizdinio skirtumo suvokimą, Kito perspektyvos skirtumo suvokimą. Subjektas nuo pat pradžių yra suskilęs ir susvetimėjęs sau, todėl narcistinę *ego* prigimtį Lacanas tiesiogiai sieja su (auto)agresyvumo tendencijomis. Nepaisant to, jog *ego* siekia nuslopinti heterogeniškumo ir svetimybės momentą, jis nuolat varžosi, rungtyniauja pats su savimi, yra pažymėtas agresyvumo ir įtampos: jis neigia savo skolą Kitam. Ši represuota, paneigta priklausomybė nuo Kito ir kuria *ego* (auto)agresyvumą bei destruktivumą. Taigi *ego* yra apibūdinamas per aporiją arba paradoksą: *ego* gali apibrėžti save tik per santykį su Kitu; tačiau norėdamas suvokti save kaip visumą, jis priverstas neigti ryšį, kurio yra konstituojamas. *Ego* autonomija yra grindžiama neįsisąmonintu Kito skirtumo suvokimu (*Verkennung*) ir šio skirtumo neigimu (*Verleugnung*), kylančių iš struktūrinės *ego* priklausomybės nuo Kito (2, 103).

Atvaizdas – tiek filosofijoje, tiek ir kasdienėje sampratoje, – yra siejamas su reprezentacija, kuri mažesniu intensyvumu atkuria laikiškai ir struktūriškai pirmesnę pojūtį ar idėją. Lacanas radikaliai pakeičia atvaizdo sampratą: atvaizdas atvaizduoja ne tiek reprezentuodamas ar reprodukuodamas objektą, kiek išardydamas ir panaikindamas jį (2, 16). Taigi galima sakyti, jog objektas – struktūriškai ir laikiškai – egzistuoja ne *iki*

atvaizdo sukūrimo, bet atsiranda *po* jo kaip šio atvaizdo pasekmė: ego yra konstituojamas tik dėka atvaizdo ir yra priklausomas nuo jo. Atvaizdas ne tik atvaizduoja subjektą, bet jį veikia bei transformuoja. Turėdami galvoje kuriančiąją atvaizdo galią, galime teigti, jog atvaizdo originalas neegzistuoja „realybėje“, nes pati ši „realybė“ yra atvaizdo padarinys bei pasekmė.

Kalbėdami apie *ego* „realybę“, kurią atvaizdas retroaktyviai kuria, neturime jos sumaišyti su lakaniškąja „tikrovės“ (*le réel*) koncepcija. Lacanas, kaip ir C. S. Peirce'as, „tikrovę“ apibrėžia kaip priešinimąsi reprezentacijai ir pažinimui. Įsivaizduojama plotmė, priešingai, siekia sukurti tariamą realybę, kuri yra sau pakankama ir save legitimuojanti.

Įsivaizduojama plotmė gali būti apibrėžta kaip toks reprezentacijos būdas, kuris linkęs skirtumą reprezentuoti kaip tariamą tapatybę. „Įsivaizduojamą plotmę apibrėžia bei konstituoja ne simuliacija ar susvetimėjimas kaip toks... Įsivaizduojamą plotmę apibrėžia tai, jog ji tarsi atsiskiria nuo šio susvetimėjimo“ (2, 105–106). Ji linkusi užmaskuoti skirtumą (pirminės *ego* „tikrovės“ ir jos vaizdinio skirtumą) bei pateikti jį kaip tariamą tapatybę. Ji linkusi neigti ir slėpti pakartojimą, kurio pagrindu yra kuriama. Taigi „tikrovė“, viena vertus, yra tai, kas nuo įsivaizduojamos plotmės yra toliausia, kita vertus, tai, kas yra pačioje įsivaizdavimo šerdyje, kas priešinasi reprezentacijai ir ją stmuliuoja.

b. Simbolinė plotmė. Kalba kaip signifikantų tėkmė

Jei įsivaizduojama plotmė apsiriboja *ego* ir jo vaizdinio tarpusavio sąveikos sfera, tai Simbolinę plotmę galime vadinti kalbos ir socialumo sfera. Lacano teigimu, „jei psichoanalizė konstituoja kaip mokslas apie

pasąmonę, ją reikia pradėti nuo teiginio, kad pasąmonė yra struktūruota kaip kalba“ (5, 203). Įsivaizduojamoje plotmėje sprendžiama subjekto (*moi*) tariamo ar įsivaizduojamo identiteto formavimosi problema. Simbolinėje plotmėje subjektas (*je*) yra įrašomas į simbolinį reikšmės artikuliacijų tinklą, kuris yra Kito raiškos vieta. Kaip teigia Lacanas, „Kitas yra ta vieta, kurioje įsikuria signifikantų seka, apibūdinanti subjektą kaip esantį“ (5, 203). Jei įsivaizduojama plotmė linkusi maskuoti skirtumą tarp vaizdinio ir jo retroaktyviai kuriamos *ego* tapatybės, tai Simbolinė plotmė yra neredukuojama Kito skirtumo, signifikanto skirtumo vieta. „Signifikantas reikalauja kitos vietos – Kito vietos, Kito liudijimo, (...) – tam, kad jį palaikantis kalbėjimas galėtų meluoti, t. y. galėtų pasirodyti kaip Tiesa“, – teigia Lacanas (4, 305).

Pasąmonės, struktūruotos kaip kalba, pagrindu Lacanas pasirenka Saussure'o struktūrinę kalbos koncepciją. Tačiau Saussure'o kalbos ženklo samprata Lacano psichoanalizėje yra radikaliai pakeičiama: struktūrinė pirmenybė suteikiama ne signifikatui, bet signifikantui. Signifikantas laikomas ne ant-riniu signifikato atžvilgiu, bet, priešingai, lemiančiu ir apibrėžiančiu signifikatą. Signifikanto prioritetą reiškia, jog kalba yra suvokiama ne kaip tam tikrų signifikatų reprezentacija, bet kaip diferencinių reikšmės santykių artikuliacija. Lacanas rašo, jog „reikšmė palaiko save tik nurodydama kitą reikšmę“ (4, 150). Reikšmę kuria ne signifikanto nuoroda į tam tikrą „turinį“, signifikatą, bet signifikantų tarpusavio sąveika bei žaismė. „Signifikanto“ sąvoka (formaliai imant, – žodis) neturi nei paprastos, nei aiškiai apibrėžiamos prasmės, nes tai, ką jis reiškia ir nurodo, – skirtumų konfiguracija – sąlygoja prasmę tik retroaktyviai, kaip prasmės „susikirtimų“ rezultatas“ (2, 63). Signi-

fikantas funkcionuoja tik kaip signifikantų reikšmės sekų elementas, kurios savo ruožtu yra tokių reikšmės sekų tinklo dalis.

Signifikanto principas įrašo Lacano psichoanalizės teoriją ne tiek į struktūralizmo, kiek į bendrą postruktūralistinį reikšmės teorijos kontekstą. Būtent šia prasme Samuelso teiginį, jog Simbolinė plotmė yra interpretuotina struktūralizmo kontekste, laikome tik iš dalies teisingu. Pasąmonę galime homologizuoti su kalbos struktūra, tačiau ši turi būti interpretuojama ne kaip apibrėžta verčių sistema, bet kaip nuolat kintančių reikšmės „sankirtos taškų“ konsteliacija. Signifikanto principas, nusakantis postruktūralistinę reikšmės funkcionavimo koncepciją, apibrėžia ir Lacano pasąmonės subjektą. „Tai, ką ši reikšmės sekų struktūra atskleidžia“, – rašo Lacanas, – yra subjekto gebėjimas „reikšti kažką visiškai kita, nei tai, ką jis sako“ (4, 155). Kadangi šis reikšmės judėjimas iš prigimties yra iššaknijęs kalboje ir nepriklauso nuo sąmoningo subjekto intencijos, diskursas jau nebegali maskuotis tuo, jog perteikia mintį. Veikia jis „nužymi subjekto vietą tiesos paieškose“ (4, 155). Jei į pasąmonę įdiegiame signifikanto principą, tuomet pasąmonės „materija“ – sapnai, apsirikimai, juokai, „liežuvio paslydimai“ – turi būti interpretuojami ne pagal jų „turinį“ ar „tiesą“, bet pagal jų tarpusavio ryšius. „Remiantis signifikanto dėsniu, visi sapno elementai – ar tai būtų vaizdiniai, žodžiai, teiginiai, ar kiti sintaktiniai vienetai, – tampa reiškiančiais tik kaip sankirtos taškai ar kaip „determinatyvai“, t. y. per kontekstualinius santykius. (...) Jie reiškia ne savo reikšmės vertės dėka, bet santykio su kitais ženklais, kuriuos jie turi „paaiškinti“, dėka. (...) Tai reiškia, jog kintantis sapno kontekstas niekada negali būti visiškai apibrėžtas ar galutinai interpretuotas. Nes jis pats yra dalis daug platesnio konteksto, kurio iš principo neįmanoma apibrėžti, – rašo S. Weberis (2, 74).

Lacanas teigia, jog pagrindiniai pasąmonės principai – kondensacija ir perkėlimas – veikia taip pat kaip ir pagrindiniai kalbos dėsniai – metafora bei metonimija. Kalbos struktūrai ir sapno struktūrai bendra tai, jog jos funkcionuoja pagal bendrus signifikantų substituavimo arba tarpusavio sąsajos būdus. „Sapnų aiškinimuose“ Freudas atkreipia dėmesį į tai, jog sapnų iškraipymai ir deformacijos (*Entstellung*) vyksta dviem skirtingais būdais, kurie analogiškai signifikantų sąveikos būdams kalboje:

Verdichtung arba „kondensavimas“ žymi signifikantų persiklojimo struktūrą, kuri yra metaforos veiklos sfera... *Verschiebung* arba „perkėlimo“ atveju vokiškas terminas yra artimesnis reikšmės nukrypimui, pastebimam metonimijoje (4, 160).

Nors Lacano interpretuotojai linkę suteikti pirmenybę metoniminiam arba metaforiniam kalbos poliui (2, 66–67, 8, 145), galime teigti, jog tai yra du neatsiejami kalbos, o kartu ir pasąmonės, funkcionavimo principai.

Postuluodamas pasąmonės kaip kalbos struktūros koncepciją, Lacanas pasitelkia ne tik Saussure'o skirtis tarp signifikato ir signifikanto, metaforos bei metonimijos, bet eksploatuoja ir distinkciją tarp kalbėjimo (*la parole*) ir kalbos (*la langue*). *La langue* žymi kalbą kaip užbaigtą sistemą, kuri, būdama apriorinė ir abstrakti, egzistuoja iki kiekvieno individualaus pasakymo akto. *La parole*, priešingai, reiškia konkretų bei individualų kalbėjimo aktą, kuriuo *la langue* yra realizuojama. Radikalus Lacano teiginys, jog kalbantis „Aš“ ne visada sutampa su tuo „Aš“, kurį jis nurodo kalbėdamas, taip pat reikalauja skirti informacijos teikimo bei gavimo funkciją (*la langue*) ir pasąmoninį kalbos vartojimą (*la parole*). Lacanas siekia parodyti, jog pasąmonės kalba yra nepanaikinamo Geismo kalba: lakoniškosios *la parole* ypatybė yra priversti išgirsti tai, apie ką ji ne-

kalba. Ši schema paneigia struktūralistinę kalbos kaip instrumento funkciją, nes *la parole* veikiau siekia Kito atsakymo aidą, o ne „komunikacijos“. Kitaip tariant, individas kuria lingvistines artikuliacijas atsižvelgdamas į trūkumą ar stoką, kurį Lacanas vadiną Geismu (9, 217). Nors Lacano teorijoje *la parole* sąvoka išlaiko Saussure'o suformuluotą individualaus pranešimo prasmę, Lacanas individualaus pranešimo kilmę linkęs aiškinti kontekstualiai ir susieti su ištarto žodžio galia. Vadinasi, *la parole* siejama su Įsivaizduojamos plotmės subjektu (*moi*), o *la langue* – su Simboline kalbos sritimi. Atskleisdamas sąsają tarp Įsivaizduojamos ir Simbolinės plotmių, Lacanas kvestionuoja Saussure'o skirtį tarp kalbėjimo ir kalbos (9, 159).

Reziumuodami galime teigti, jog Simbolinės plotmės subjektas yra konstituojamas kaip skirtingų lygmenų diferencinių santykių padarinys. Šiuo atžvilgiu galime įžvelgti aiškų skirtumą tarp Įsivaizduojamos ir Simbolinės plotmių. „Simbolinė plotmė, apibūdinama kaip skirtumų žaismė, yra realizuojama per signifikantų sąveiką ir kaip signifikantų sąveika. Įsivaizduojama plotmė redukuoja diferencinę artikuliaciją į tariamą reprezentuojančiojo ir „reprezentuojamojo“ dualizmą, kur antrasis narys turi garantuoti numanomą esatį ir tapatumą“, – teigia S. Weberis (2, 113–114). Įsivaizduojamos plotmės subjektas, *le moi*, kaip jį charakterizuoja „veidrodžio pakopa“, yra subjektas, konstituojamas įsivaizduojamo identifikacijos veiksmo. Ir nors subjektas gali pasirodyti kaip esantis ir identiškąs, šis identiškumas yra sugriaunamas paties identiškumo nustatymo proceso. Nepaisant šio proceso neįmanomybės ir nesėkmės, Įsivaizduojama plotmė yra nusakoma šio identiteto ir visumos vaizdinio, o visi ir bet kokie skirtumai yra konstituojami subjekto viduje. Simboli-

nėje plotmėje, priešingai, subjektą nusako reikšmės sekų vaizdinys, kuris iš esmės yra nesuderinamas su sau tapataus subjekto koncepcija. Simbolinės plotmės signifikanto subjektas niekada negali būti totalizuotas bei artikuliuotas kaip esantis. „Signifikanto subjekto reprezentacija jokių būdu nėra paprasta reprodukcija kažko, kas – virtualiai ar aktualiai – visuomet jau buvo. (...) Reprezentuojamas šio judėjimo nuo signifikanto prie signifikanto, subjektas negali būti tinkamai artikuliuotas bet kuriuo esamojo laiko modalumu“, – teigia S. Weberis (2, 114). Reprezentuojamas nuolatinės signifikantų nuorodų tėkmės, subjektas negali būti lokalizuotas nei laike, nei erdvėje. Nuolat besiskiriantis nuo savęs, signifikantas yra skirtumo vieta; būdamas nuolat neišbaigtas, jis juda iš vienos vietos į kitą ir, pasak Lacano, nuolat užgrobia kito vietą: yra Kito vietoje ir vietoje Kito (*au lieu de l'Autre*).

c. Dvi realybės versijos: realybė ir tikrovė

„Realybės“ sąvoka Lacano teorijos kontekste sukuria tam tikrą aporiją arba „mąstymo sunkumą“, kurį jau pastebėjome interpretuodami „veidrodžio pakopą“: viena vertus, atvaizdas visuomet yra kažko atvaizdas, net jei šis yra apibūdinamas trūkumo ar stokos terminais; kita vertus, atvaizdas ne tik pasyviai reflektuoja „realią duotybę“, bet ją retroaktyviai kuria bei transformuoja. Galime teigti, jog „realybė“ įsivaizduojamoje plotmėje yra tiek *presuponuojama*, tiek *postuluojama* arba įsteigiama.

Taigi „realybės“ sąvoka Lacano teorijoje yra paradoksali: iš pat pradžių „realybė“ nurodo „iki-simbolinę realybę“, „tiesioginės duotybės“ sritį, kuri niekada nėra pasiekiamas tiesiogiai, tačiau gali būti „mediuota“ per įsivaizduojamas ir Simbolinės plotmies

reprezentaciją; tačiau vėliau ši sąvoka nurodo „stoką“, elementą, kurio trūksta simbolinės organizacijos „viduje“, taigi šiuo atveju „realybė“ yra suvokiama kaip pačios simbolinės organizacijos sukurtas „padarinys“. Vadinasi, galima skirti „iki-simbolinę“ ir „po-simbolinę“ „realybę“. Pirmuoju atveju „realybė“ yra logiškai pirmesnė už Simbolinę plotmę ir „egzistuoja“ nepriklausomai nuo jos; antruoju atveju „realybė“ yra Simbolinės plotmės produktas, perteklius ar liekana, kuris egzistuoja ar atsiranda tik kaip jį pašalinčio simbolinio veiksmo pasekmė (10, 20). Būtent todėl Lacanas siūlo skirti „tikrovę“ (*le réel*) nuo „realybės“ (*la réalité*). Tokiu atveju „tikrovę“ bus vadinama prediskursyvinė realybė, o „realybė“ – plotmė, kuri yra sukuriamas reprezentacijos. Taigi „realybė“ yra įsivaizduojama ir simbolinė, o „tikrovė“ – tai, ko trūksta „realybėje“, ta „išorė“, kuri negali būti reprezentuota (*Ding-an-sich*). „Tikrovę“ yra reprezentacijai nepasiekiamas pre-diskursyvinė realybė, o „realybė“ yra suvokiama kaip įsivaizduojama ar simbolinė „konstrukcija“ (10, 23).

Pirmoji realybės versija, arba „tikrovė“, siūlosi paaiškinama tradiciniais metafizikos terminais. Garsioji Lacano tezė, jog „tikrovėje nieko netrūksta“, įgalintų interpretuoti „tikrovę“ kaip tam tikrą „materiją“ ar „substanciją“, kuri yra pakankama sau ir egzistuoja nepriklausomai nuo mūsų žinojimo. Šią interpretacijos kryptį palaiko ir R. Samuelsas, teigiantis, jog „tikrovė neturi nesaties“, kitaip tariant, ji yra „pripildyta“ bei pakankama sau. Tačiau kai bandome nuskaidyti antrąją realybės versiją – „posimbolinę realybę“, – aiškėja, jog „tikrovę“ įsivaizduojamoje ir Simbolinėje plotmėse pasirodo, reiškiasi kaip trūkumas ar stoka. Jei pirmuoju atveju kalbėjome apie „tikrovę“, kuri „egzistuoja“ nepriklausomai nuo mūsų „reprezentacijų“, tai antruoju atveju turime kalbėti apie „būties stoką“, t. y. remtis iš pa-

žiūros paradoksaliais terminais apie „būtį“, kurios „nėra“, ir tokiu būdu perimti negatyviosios teologijos diskursą.

Taigi matome aiškų konfliktą tarp dviejų realybės versijų: pre-diskursyvinės „tikrovės“, kuri yra „pripildyta“, ir „realybės“ kaip „tuštumos“ bei nesaties simbolinės organizacijos viduje. Freudio teorijoje šis konfliktas įgauna nuolatinės sąveikos tarp grubios psichinės „realybės“ ir jos reprezentacijos formą. Freudas teigia, jog įvairios reprezentacijos formos – atmintis, laukimas, projekcijos – *kai kuriuos* mūsų patirties aspektus įgalina tapti „esančiais“, o kiti nėra registruojami ir visam laikui lieka „nesančiais“, nors yra ne mažiau „realūs“. Taigi reikia koreliuoti du skirtingus „esaties“ būdus – įsivaizduojamą ir simbolinę reprezentaciją, kuri tam tikrus patirties aspektus iškelia ir parodo kaip esančius, ir „tikrovę“, kuri nėra pasiekiamo, todėl lieka „nesanti“.

Tačiau net ir priėmus šią distinkciją tarp pre-diskursyvinės „tikrovės“ ir „realybės“, kaip įsivaizduojamos ar simbolinės „tikrovės“ reprezentacijos, pati „tikrovės“ sąvoka vis dar lieka paradoksali. Viena vertus, „tikrovė“ suvokiama kaip „kietas branduolys“, kuris priešinasi simbolizacijai, atkakliai lieka savo vietoje bei nuolatos grįžta į ją. Kita vertus, „tikrovė“ interpretuojama kaip grynai įsivaizduojamas esinys, neturintis jokio ontologinio pagrįstumo. Ontologinis „tikrovės“ dviprasmiškumas išryškėja analizuojant traumos kategoriją. Savo pirmajame seminare Lacanas apibūdina trauminį įvykį kaip įsivaizduojamą darinį, kuris nėra galutinai simbolizuotas, kuris dar neturi vietos simboliniame subjekto universume; tačiau vėlesniuose darbuose trauma apibūdinama kaip tai, kas yra *tikra* – „kietas branduolys“, besipriešinantis simbolizacijai, nors visiškai nesvarbu, ar jis „iš tikrųjų įvyko“ vadinamojoje realybėje. Tačiau nepaisant to, ar trauminis įvykis yra „realus“, jis kuria ne-

mažai struktūrinių efektų (perkėlimų, pakartojimų ir t. t.) (11, 162). Šiuo atveju Lacano „tikrovės“ sąvoka yra paradoksali tuo, jog ji nurodo neegzistuojantį esinį (neegzistuojantį vadinamojoje tikrovėje), kuris visgi išspaudžia ir palieka padarinių simbolinėje subjekto realybėje. Taigi „tikrovė“ tuo pačiu metu yra *ir* neprieinamas „branduolys“, kuris priešinasi simbolizacijai, *ir* grynai chimeriškas esinys, neturintis jokio ontologinio pagrįstumo (11, 169).

Panašus neapibrėžtumas arba „reikšmės slydinėjimas“ būdingas ir „posimbolinės realybės“ sampratai. „Posimbolinė realybė“ nurodo tai, kas „egzistuoja“ tik kaip simbolizacijos proceso pasekmė. Simbolinė organizacija yra struktūruota tokiu būdu, jog sukuria tam tikrą „perteklių“, „liekaną“ ar „šalutinį efektą“, kuris, nors ir yra simbolinės organizacijos „padarinys“, negali būti į ją inkorporuotas. Šiuo požiūriu iškyla naujų komplikacijų: pirma, susiduriame su stokos, tuštumos sąvoka, kuri negali būti paaiškinta nuorodomis į „pripildytą“ ir sau pakankamą pre-diskursyvinę „tikrovę“; antra, susiduriame su „šalutinio efekto“ produkavimu, reiškiančiu „perteklių“ simbolinėje organizacijoje, kurio ši negali apimti. Taigi antroji realybės versija tuo pat metu reiškia „per daug“ ir „per mažai“ – kažko „trūkumą“ ir „materializaciją“. Šis „slydinėjimas“ nuo „realybės“ kaip „pertekliaus“ prie „realybės“ kaip „tuštumos“, aplink kurią yra organizuojama simbolinė struktūra, turėtų būti laikomas ne conceptualiniu prieštaravimu ar sumaištimi, bet dviem simultaniškomis „realybės“ artikuliacijos formomis.

Taigi Lacano „realybės“ koncepciją nusako pluoštas *coincidentia oppositorum*: „realybė“ yra ir simbolizacijos pradžia bei pagrindas, ir tai, kas Simbolinės plotmės yra struktūruojama. „Realybė“ yra „kietas branduolys“, substancija, „egzistuojanti“ kažkur anapus simbolinės organizacijos bei jai ne-

pasiekama, ir absoliutus niekas, visiška tuštuma, „skylė“ simbolinėje struktūroje, žyminti pamatinį „realybės“ neįmanomumą. „Realybė“ yra ne kas kita, kaip tuštumos, stokos, niekio išikūnijimas. Ji negali būti reprezentuota, tačiau negali būti ir paneigta bei atmesta, nes ji pati yra grynasis negatyvumas. Jeigu „realybė“ negali būti nei parodyta kaip esanti, nei atmesta, klaustina, ar tikslinga skirti „realybę“ kaip tokią ir priešpriešinti ją Įsivaizduojamai ir Simbolinei dimensijoms. Galime atsakyti, jog net jei „realybė“ yra neišreiškiama (Kanto daiktas savaime), ji yra tai, kuo remdamiesi galime apibrėžti raišką bei reprezentaciją (fenomenų sritį). Galime teigti, jog psichoanalizėje postuluojuama trinarė Realios, Įsivaizduojamos ir Simbolinės plotmių struktūra problemizuoja „realybės“ sąvoką, „realybės“, kuri yra neišvengiama, tačiau niekuomet nepasirodo kaip tokia.

„Realybės grimasos“: sapnas, fantazija, trauma

Psichoanalizės teorija, laikinai suskliauśdama „realybės“ sąvoką, siekia parodyti, jog vadinamasis „susidūrimas su realybe“ yra įmanomas tik įsivaizduojamos ir simbolinės reprezentacijos mediavimo dėka. „Betarpiškas“ arba „tiesioginis“ „realybės“ patyrimas, raginimas „mąstyti pačius daiktus“ arba „grįžti prie pačių daiktų“ yra viso labo tik įsivaizduojama konstrukcija, – filosofijos sapnas ir fantazija, – maskuojanti santykio su „realybe“ neįmanomybę. Pažvelgę į filosofijos istoriją retrospektyviu žvilgsniu, vargu ar galėsime atsakyti į klausimą, kokiū būdu „realybės“ objektas tampa mūsų mąstymo objektu, kokiū šuoliu yra įveikiamas plyšys tarp reprezentacijos ir nereprezentuojamos „tikrovės“. Lacano atsakymas į šį klausimą būtų gana paprastas: „realybės“

veidas lieka nematomas, tačiau yra matomos „realybės grimasos“. Pasitelkdamas sapno, fantazijos ir traumos koncepcijas, Lacanas pateikia tam tikrus „realybės“ ir reprezentacijos sąveikos modelius. „Realybė“ ir reprezentacija yra susijusios „dvigubu ryšiu“: tai, ką laikome vaizduotės dariniais, – fantazija ir sapnas – yra būdas susitikti su „tikrove“ bei ją artikuliuoti; kita vertus, trauma – „tikrovės smūgis“ – yra simbolinės bei įsivaizduojamos mąstymo veiklos padarinys.

a. „Realybė“ ir sapnas

Nepaisant skirtingų sapno fenomeno aiškinimų, sapnas visuomet yra interpretuojamas „realybės“ atžvilgiu. Freudo manymu, pagrindinė sapno funkcija yra geismo realizacija – kas neįmanoma „realybėje“, yra tariamai įmanoma sapne. Lacano interpretacija yra visiškai priešinga: tariama sapno realybė yra būtent ta vieta, kurioje susiduriame su neįmanoma „tikrove“. Pabusdami iš sapno, iš tikrųjų pabėgame nuo nepakeliamo susitikimo su „tikrove“ ir pasineriame į kasdienę iliuzijų realybę, kurią vadiname „budrumo būseną“.

Seminare „Keturių pagrindinės psichoanalizės sąvokos“ Lacanas analizuoja „realybės“ ir sapno santykį nagrinėdamas gerai žinomą Freudo pavyzdį apie „degantį vaiką“.

Tėvas sėdėjo prie savo sergančio vaiko ligos patalo dienas ir naktis. Kai vaikas mirė, tėvas nuėjo atsigulti į gretimą kambarį, tačiau paliko duris praviras, kad galėtų stebėti vaiko kūną, apsuptą aukštų žvakių. Senas vyras buvo paprašytas jas prižiūrėti, jis sėdėjo šalia kūno kalbėdamas maldas. Po kelių valandų miego tėvas susapnavo, jog *vaikas stovi prie jo lovos, laiko jį už rankos ir priekaištauja balsu šnabžda: „tėve, ar nematai, jog aš degu?“* Jis pabunda, pamato ryškią šviesą gretimame kambaryje, nuskuba į jį ir randa seną budėtoją užmigusį, o įkapių medžiagą ir vieną jo mylimo vaiko ranką apdegusius nuo nuvirtusios žvakės liepsnos (12, 652).

Lacano manymu, frazė „*tève, ar nematai, jog aš degu?*“ atveria trūkstamą, nesančią „tikrovę“, kuri ir buvo vaiko mirties priežastis. Jei vaikas mirė nuo karščiavimo, šis sapnas ir ištarta frazė ir yra ta trūkstama „tikrovė“, neišdildomas priekaištas tėvui, kuris vadinamojoje realybėje jau yra neįmanomas dėl vaiko mirties. Ar tokiu būdu, klausia Lacanas, sapnas nėra pagarbos aktas nesančiai „tikrovei“, kuri negali niekaip kitaip realizuoti savęs kaip tik be galo pasikartodama? Kas šiame pavyzdyje yra „tikrovė“, jei ne fatališkas pakartojimas to, kas jau įvyko, pakartojimas pačios „tikrovės“ priemonėmis? Taigi sapną galime suvokti kaip trūkstamą, neįmanomą „tikrovę“, atsi-
kartojančią sapne tarsi atsitiktinai; tačiau ši trūkumą derėtų suvokti ir kaip kitą realybę, kuri įgalina pabusti, pertraukti miegą.

Įprastinė šio sapno interpretacija remiasi teze, jog viena pagrindinių sapno funkcijų yra prailginti miegą. Miegantysis staiga patiria išorinį trukdymą, iš „realybės“ kylantį stimulą (žadintuvo skambėjimą, beldimą į duris ar šiuo atveju – dūmų kvapą), ir norėdamas pratęsti miegą, greitai sukonstruoja sapną, – nedidelę sceną, trumpą istoriją, – kuri įtraukia į sapną ir trukdantį elementą. Žinoma, kai išorinis trukdymas tampa per stiprus, miegantysis pabunda. Tačiau kas pažadina miegantįjį? Jei sapno funkcija yra prailginti miegą, jei sapnas tiek priartėja prie „realybės“, kad net gali sąlygoti ją, ar negalime teigti, jog sapnas atitinka šią „realybę“ pačioje sapno plotmėje? Ar tai nėra kita realybė pačiame sapne?

S. Žižeko manymu, miegantysis pabunda ne dėl išorinio trukdymo. Iš pradžių jis sukonstruoja sapną, istoriją, kuri įgalina jį prailginti miegą ir išvengti susidūrimo su „realybe“. Tačiau tai, su kuo jis susiduria sapne (šiuo atveju tai vaiko skundas tėvui, reiškiantis nepanaikinamą tėvo kaltę), ši geismo „tikrovė“ yra daug baisesnė už va-

dinamąją „išorinę realybę“. Miegantysis pabunda, tačiau tik tam, kad išvengtų geismo „tikrovės“, grėsmingai pasirodančios sapne. Jis pabėga į vadinamąją realybę, kad galėtų sapnuoti toliau, kad išlaikytų aklumą ir išvengtų savo geismo „tikrovės“. Taigi „realybė“ yra tik mūsų fantazijos konstrukcija, įgalinanti užmaskuoti geismo „tikrovę“ (11, 45). „Realybė“ ir sapnas negali būti visiškai atskirti; tačiau, kita vertus, jų santykio negalima reziumuoti teze „gyvenimas yra sapnas“. Lacano manymu, priešingai, „vienintelė vieta, kurioje aptinkame kietą Tikrovės branduolį, yra sapnas. Pabudę iš sapno į realybę, mes sakome – „tai buvo tik sapnas“, – visiškai ignoruodami tą faktą, jog savo kasdienėje, budrioje realybėje mes esame ne kas kita, kaip šio sapno sąmonė.“ (11, 47).

b. Fantazija kaip „realybės“ pamatas

Fantazija, kaip ir sapnas, yra įsivaizduojama konstrukcija, įgalinanti susitikimą ar susidūrimą su tiesiogiai nepasirodančia „tikrove“. Įprastinis fantazijos kaip įsivaizduojamo scenarijaus, reprezentuojančio mūsų geismo realizaciją, suvokimas yra klaidinantis. Fantazijos scenoje geismas yra ne įgyvendinamas ar „patenkinamas“, bet konstituojamas. Fantazijos konstrukcija yra ne būdas vengti „tikrovės“, bet būdas, kuriuo „tikrovė“ įvyksta.

S. Žižeko teigimu, būtent fantazija suteikia pamatą tam, kas, Lacano manymu, yra labiausiai „tikra“ – mūsų geismo „tikrovei“. Fantazija ne tik modeliuoja geismo rėmą bei suteikia geismui objektą, – fantazijos būdu mes mokomės „kaip geisti“ (11, 114–118). Fantazija funkcionuoja kaip konstrukcija, kaip įsivaizduojamas scenarijus, padedantis atsakyti į nepakeliamą klausimą „Che vuoi?“ – „Ko nori Kitas?“ Fantazija sie-

kia užpildyti tuštumą, atvertą Kito geismo. Šis dualizmas ir sukuria fantazijos paradoksą: viena vertus, tai yra rėmas, koordinuojantis geismą, tačiau, kita vertus, tai yra gynyba prieš „Che vuoi?“, ekranas, naikinantis Kito geismo atvertą tuštumą ir plyšį. Užašt-rindami šį paradoksą iki tautologijos, galime teigti, jog fantazijos ekrane pats geismas yra gynyba prieš geismą (11, 118).

Tokia interpretacija panaikina tariamą priešpriešą arba dualizmą tarp vadinamosios realybės ir fantazijos: svarbu įsidėmėti, jog fantazija neslepia ir nesimuliuoja vadinamosios realybės; jei fantazija ką ir slepia, tai tik vadinamosios realybės trūkumą, stoką ir neįmanomybę. „Nėra nieko „anapus“ fantazijos: fantazija yra konstrukcija, kurios funkcija yra paslėpti šią tuštumą, šį „niekį“, t. y. Kito trūkumą“, – teigia Žižekas (11, 133). Taigi fantazijos ir „realybės“ dualizmas negalioja, nes „realybė“ kaip tokia nepasirodo ir neįvyksta. „Anapus“ fantazijos „realybės“ nėra, nes jei „realybė“ įvyksta, ji įvyksta tik per fantaziją ir kaip fantazija. Savo prigimtimi fantazijos konstrukcija yra mūsų „realybės“ atrama: fantazijos funkcija yra ne pasiūlyti kaip pabėgti nuo „realybės“, bet, priešingai, pasiūlyti „realybę“ kaip išsivadavimą nuo nepakeliamos, trauminės esmės.

Teorinis fantazijos apibrėžimas struktūriškai Lacano yra vaizduojamas formule $\$ \diamond a$, žyminčia santykį tarp simbolinės organizacijos „skilusio subjekto“ (\$) ir „tikro“ elemento (a), išvengiančio simbolinės organizacijos. Lacano teorijoje matema *objektas a* žymi fantazijos objektą, „uždraustą“ ar „prarastą“ objektą, kuris, viena vertus, yra simbolinę reprezentaciją sąlygojanti priežastis, kita vertus, yra simbolinės organizacijos retroaktyviai kuriamas darinys. Matema *objektas a* Lacano teorijoje žymi loginę aklavietę, nes *objektas a* nurodo tiek brutalią ir nereprezentuojamą „tikrovę“, „išorinį daiktą“, tiek efektus simbolinėje ir įsivaizduojamoje reprezentacijoje.

Vienu iš tokių logiškai nepaaiškinamų objektų pavyzdžiu galime laikyti incesto draudimą. Freudas veikale „Totemas ir tabu“ aptaria tiek ankstyvajai žmonijos stadijai, tiek kiekvieno individo infantiliam seksualumui būdingą reiškinį – incesto geismą ir simboli- nį šio geismo draudimą. Samuelso manymu, tai įgalina skirti Simbolinės plotmės subjektą \$, postuluojančią egzogaminį santykį bei „simbolinius mainus“, ir „tikrą“ subjektą S, atmetantį tėvo vardą ir įstatymą.* Savo ruožtu „incesto objektą“ turėtume suvokti kaip tai, kas yra uždrausta ir išstumta simbolinės tvarkos, tačiau kas, nepaisant draudimo, nuolatos sugrįžta. Klaustina, kaip įmanomas šis nuolatinis „tikrovės“ atgijimas, kaip tai, kas yra „prarasta“ tiek individo, tiek žmonijos evoliucijoje, gali „sugrįžti“ ir tam tikru būdu save „prezentuoti“ simbolinės tvarkos viduje. Samuelso teigimu, „*objektas a* Lacano teorijoje reiškia tą „tikrovės“ elementą, kuris negali būti *reprezentuojamas* Simbolinėje ar įsivaizduojamoje plotmėje, tačiau yra *prezentuojamas* tam tikru būdu. Tai yra ne prarasta „praeitis“, bet kažkas, kas „prezentuoja save“ dabartyje“ (6, 81). Kitaip tariant, susiduriame su laiko paradokso struktūra: *objektas a* (šiuo atveju infantilis seksualumas) yra tai, kas nesugrąžinamai prarasta, ir tuo pačiu metu tai, kas geba save nuolat prezentuoti dabartyje. Tai leidžia daryti išvadą, jog minėtas „atgijimas“ ar „pasikartojimas“ yra ne pirminės būklės sugrįžimas, bet laiko paradoksas, kuris daro galimą pirminės būklės „sugrįžimą“ tik kaip simbolizacijos rezultatą *apres coup*. Šios būklės „pirminis“ statusas yra aiškiai mistinės prigimties, nes „sugrįžta“ tai, kas niekuomet iš tikrųjų neegzistavo, tačiau kyla iš pačios simbolinės organizacijos (10, 33). Simbolinis įstatymas retroakty-

* Lacanas žaidžia fonetine homologija tarp sąvokų *nom-du-père* ir *non-du-père*, kurią galėtume interpretuoti kaip tėvo vardu simboliškai reiškiamą draudimą.

viai sukuria „uždraustą“ ar „neteisėtą“ objektą, kuris gali įgyti šias savybes tik įstatymo atžvilgiu. Freudas, aptardamas Edipo mitą ir tėvažudystės draudimą, pastebi, jog nusikaltimas *jau* suponuoja moralumą ir įstatymą, nes priešingu atveju nusikaltimas nebūtų kvalifikuojamas *kaip* nusikaltimas. Galima teigti, jog draudimas draudžia tai, kas iki paties draudimo suformulavimo yra neįmanoma ir nepasiekiamo. Taigi uždraustas „objektas“ įgyja grynai mistinį statusą: tai nėra dalykas, kuris kažkada – vaikystėje ar priešistorėje – buvo patiriamas kaip „tikras“, bet kuris pradeda „egzistuoti“ įstatymo dėka, tačiau kaip prarastas objektas (10, 35).

Galime teigti, jog *objektas a* sukuria tam tikrą atramą „realybėje“, kurios pagrindu įmanomas išsivaizduojamas identitetas. Šiuo atveju „incesto objektas“, draudžiantis seksualinius ryšius su savo šeimos priešingos lyties nariais, įgalina apibrėžti vadinamąjį brandų seksualumą moralumo ir socialumo ribose. „Uždraustas objektas“, koks jis bebūtų, ar mistinis, ar motyvuotas ir „realus“, konstituoja seksualinio elgesio identitetą. Taigi fantazija yra pamatas, padedantis artikuliuoti ir realizuoti neįmanomą „tikrovę“.

Trauma

Siekdamas conceptualizuoti susitikimą su „tikrove“, Lacanas pasitelkia terminą *tuche*, Aristotelio vartojamą priežasčiai nusakyti. Lacanas teigia, jog „*tuche*, kaip susitikimo su tikrove funkcija, susitikimo, kuris gali neįvykti, kuris iš esmės yra neįvykęs susitikimas, pirmą kartą pasirodė psichoanalizės teorijoje traumos forma“ (5, 55). Aristoteliška *tuche* arba atsitiktinumo sąvoką ir traumą sieja tai, jog abi kategorijos nurodo priežastį, kuri gali sąlygoti tam tikrą įvykį tik netiesiogiai, sutapusių aplinkybių dėka; tai yra priežastis, kuri sąlygoja kažką, tačiau pati negali būti nei racionaliai paaiškinta, nei suvokta.

„Argi nenuostabu, – rašo Lacanas, – jog pačioje analitinės patirties pradžioje tikrovė pasirodo tokia forma, kuri šios patirties negali būti *asimiliuojama*... Jog tikrovė, įgijusi traumos formą, lemia visą patirtį, tačiau pati pasirodo tarsi atsitiktinai? (...) Taigi pačioje pirminio proceso šerdyje trauma nuolat praneša apie save, primena mums savo egzistavimą. Trauma pasikartoja neatsiskleisdama“ (5, 55).

Apibūdindami traumą kaip susitikimą, susidūrimą ar net susikirtimą su neprotinga ir neapskaičiuojama „tikrove“, interpretuojame ją pirmosios realybės versijos kontekste. Tai reiškia, jog trauma, kaip ir atsitiktinumas (*tuche*) bei savaimingumas (*to automaton*), priskiriami „brutaliai tikrovei“, kuri negali būti mąstymo reprezentuojama. Pirmajai realybės versijai pritaria ir Žižekas, iš pradžių apibūdinęs traumą kaip staigų „realybės“ pertrūkį, įtraukiamą į „simbolinį universumą“, bet vėliau šią sampratą modifikavęs. „Kalbėdami apie simbolinę traumos integraciją, – rašo Žižekas, – praleidome svarbiausią detalę: Freudo „uždelsto veikimo“ logika reiškia ne tai, jog (...) trauminis įvykis yra transformuojamas į normalų simbolinio universumo komponentą, bet visiškai priešingai: kažkas, kas iš pradžių buvo suvoktas kaip beprasmis, neutralus įvykis, retroaktyviai keičiasi dėl naujo simbolinio tinklo sukūrimo ... į traumą, kuri negali būti integruota“ (13, 221–222). Konstatuojamas tam tikras neatitikimas tarp trauminio įvykio ir „simbolinio universumo“: Žižeko manymu, šis neatitikimas įvyksta dėl „simbolinio universumo“ resignifikavimo; Shepherdsono teigimu, tam tikros „patirtys“ ar „susitikimai su tikrove“ yra trauminiai, nes neturima pakankamo simbolinio ar išsivaizduojamo tinklo jam „reprezentuoti“ (10, 25). Tai reiškia, jog „tikrovė“ yra trauminė ne dėl savo „prigimties“, bet dėl santykio su nustatyta reprezentacijos tvarka. Prieclaida, jog trauma bent iš dalies yra sukuria-

ma simbolinės reprezentacijos, įgalina apsvarstyti traumą antrosios realybės versijos kontekste.

Norint suvokti traumos struktūrą, verta vėl prisiminti aristotelišką *tuche* arba atsitiktinumo sąvoką: atsitiktinumas yra tokia priežastis, kuri sąlygoja kažką tik netiesiogiai, atsitiktinio aplinkybių sutapimo dėka. Galima teigti, jog tam tikri dalykai randasi atsitiktinai, tačiau negalima pasakyti, jog jie kyla iš atsitiktinumo. Panašiai ir trauma, kurią suvokiame kaip „susitikimą su tikrove“, gali tapti neurozės priežastimi tik netiesiogiai, netikėtai sugretinus du signifikantus, dvi reikšmes. Imkime pavyzdžiui, „Emos atvejį“, kuris yra klasikinė diferencinės sąmonės veiklos iliustracija. Ema savo baimę, kylančią parduotuvėse, sieja su atsitikimu, kada jai buvo dvylika metų. Ji įėjo į parduotuvę, pamatė du besijuokiančius pardavėjus ir pajuto išgąstį. Freudas šią baimę sieja su įvykiu, kai jai buvo aštuoneri: parduotuvės savininkas per drabužius palietė jos genitalijas. „Tarp šių dviejų scenų, – rašo J. Laplanche’as, – atsirado visiškai naujas – seksualinės reakcijos elementas“ (14, 40). Seksualinio turinio nebuvo nei pirmuoju atveju, kai ji dar nesuvokė seksualinių to veiksmo implikacijų, nei antruoju atveju. Traumą sukėlė ne tiesioginė patirtis, nes „iš tikrųjų“ nieko traumuojančio ir neįvyko, o uždelstas atminties veikimas, kurį sąlygojo brendimo sukeltos skirtingos to paties veiksmo interpretacijos. „Trauma“ atsirado kaip simbolinė šių dviejų įvykių jungtis.

Taigi traumai būdinga tai, jog ji yra latentiška, neskaidri ir neapibrėžiama dabartyje: ji nurodo praeities momentą, kuris įgyja „traumos“ reikšmę tik būsimų simbolių operacijų dėka. Šį reiškinį Freudas apibrėžia *Nachträglichkeit* sąvoka, kuri nurodo paradoksalią situaciją, kai neurozę sąlygojantis trauminis įvykis niekada nepasirodo kaip toks, kaip esantis įvykis, tačiau yra sukonst-

ruojamas atgaline tvarka simbolinio pasąmonės mechanizmo. Taigi „trauminiu įvykiu“ turi būti laikomas ne „tiesioginis kontaktas“ su išorine „realybe“, bet nauja reikšmė, kuri retroaktyviai veikia praeitį.

Simboliniame reikšmės lygmenyje traumą apibūdina jos neišvengiamumas, jos priešinimasis signifikacijai. Trauma yra „praleistas signifikantas“ reikšmės grandinėje, kurio vietą užima semantiškai nemotyvuotas simptomas, pavyzdžiui, baimė, kylanti parduotuvėse. „Tarp seksualinę traumą žyminčio paslaptingo signifikanto ir sąvokos, kuri pakeičia šį signifikantą aktualioje reikšmės sekoje, išsižiebja kibirkštis, kuri kaip simptomas fiksuoja reikšmę, nepasiekiamą sąmoningam subjektui“, – teigia Lacanas (4, 166). Taigi trauminis „faktas“ ar „įvykis“ psichoanalizėje įgyja traumos statusą ne per susidūrimą su autonomiška, prieš tai egzistuojančia „realybe“, bet tik per reprezentacijos tinklą, kurio atžvilgiu tam tikras „faktas“ ar patirtis įgyja trauminį statusą.

Sapno, fantazijos, traumos fenomenai demonstruoja, jog kiekvienas bandymas nuskaidyti „tikrovę“ yra mūsų mąstymo reprezentacinės veiklos padarinys; kita vertus, būtent įsivaizduojama ir simbolinė reprezentacija yra ta vieta, kurioje įmanomas susitikimas su geismo „tikrove“. Tačiau tiek vienu, tiek kitu atveju susiduriame ne su brutalia ir tiesiogine „tikrove“, bet su jos diskursyvine raiška. Tai įgalina psichoanalizės, kaip ir sociologijos, fenomenus priskirti diskursyvinei sferai ir konstatuoti arbitralų, t. y. neprivalomą ir neesminį šių fenomenų pobūdį. Psichoanalizės fenomenams, kaip ir bet kuriai kitai diskursyvinei tapatybei, būdingas neišbaigtumas, daugiaprasmiškumas bei atvirumas. Šių išvadų kontekste visiškai pagrįsta rodosi Lacano formuluojama karteziškojo tikrumo kritika: tikrumas įmanomas tik kaip kiekvieno „tikrumo“ santykinio bei arbitralaus pobūdžio postulavimas.

Literatūra

1. Laclau E. / Mouffe Ch. *Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics*. London: Verso, 1985.
2. Weber S. *Return to Freud: J. Lacans dislocation of psychoanalysis*. Cambridge: Cambridge UP, 1991.
3. Saussure F. de. *Course in General Linguistics*. Fontana: Collins, 1974.
4. Lacan J. *Ecrits. A Selection*. Tr. by A. Sheridan. Tavistock: Routledge, 1977.
5. Lacan J. *The Four Fundamental Concepts of Psycho-analysis*. Harmondsworth: Penguin Books, 1977.
6. Samuels R. *Between Philosophy and Psychoanalysis: Lacans reconstruction of Freud*. New York: Routledge, 1993.
7. Discourse de Jacques Lacan. (September 26, 1953) *Actes du Congres de Rome // La Psychoanalyse I*, 1956.
8. Lacoue-Labarthe Ph., Nancy J.-L. *Le titre de la lettre*. Paris, 1973.
9. Ragland-Sullivan E. *Jacques Lacan and the Philosophy of Psychoanalysis*. London and Canberra: Croom Helm, 1986.
10. Shepherdson Ch. The Intimate Alterity of the Real. *Postmodern Culture*, v. 6 n. 3 (may,1996). Pmc@jefferson.village.virginia.edu.
11. Žižek S. *The Sublime Object of Ideology*. London, New York: Verso, 1989.
12. Freud Z. *The Interpretation of Dreams*. Harmondsworth, 1977.
13. Žižek S. *For They Know Not What They Do: Enjoyment as a Political Factor*. New York: Verso, 1991.
14. Laplanche J. *Life and Death in Psychoanalysis*. Baltimore: Johns Hopkins UP, 1976.

„The Grimaces of the Real“ in Jacques Lacan's Psychoanalysis

Summary

J. Lacan's theory of psychoanalysis is based on the ternary structure of the Real, the Imaginary, and the Symbolic. The phenomenons of dream, phantasy, and trauma illustrate how these three dimensions are interwoven: phantasy and dream are imaginary constructions which open the Real of desire; trauma is usually considered as a „real event“, but its meaning is constituted only as the effect of imaginary and

symbolic articulations. This means that the field of psychoanalysis is of discursive nature: it has the non-necessary and anti-essential character and is always open to future interpretations. These theoretical presuppositions signify that you can never see the face of reality; what is accessible to our apprehension are „the grimaces of the Real“.